

ІГОР МИТРОФАНОВИЧ ПОГРІБНИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1291-9837>,
e-mail: pogribnyyigor@gmail.com

ГЕНЕЗА СКЛАДУ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Статтю присвячено дослідженню особливостей генези складу правових відносин. Наголошено, що теорія правових відносин, яка виступає у вигляді широкого та різноманітного масиву знань і уявлень, звичайно може бути прийнята як основне джерело, що живить сам процес подальшого розвитку й удосконалення їх сутності, визначення та складу. Процесуальні повноваження в «чистому» вигляді не можна віднести ні до процесуальних прав, ні до процесуальних обов'язків. За своїм призначенням це в певному сенсі продукт синтезу прав і обов'язків. Насамперед – це компонент компетенції відповідного державного органу або посадової особи. Вони, володіючи процесуальними повноваженнями, не лише процесуально управомочені, але й зобов'язані виконувати передбачені процесуальним законом дії.

Ключові слова: право, правові відносини, правосуб'єктність, процесуальні провадження, законодавство, державні органи.

Оглядова стаття

ВСТУП. Становлення та розвиток громадянського суспільства тісно пов'язані з правовідносинами, які виникали між особами з різних питань. З розвитком цивілізації еволюціонують і правові відносини, з'являються та вдосконалюються їх елементи. Сьогодні висуває перед суспільством нові вимоги: матеріальні блага починають поступатися інтелектуальним. Сучасна інформаційна ставить перед нами чіткі вимоги стосовно існування, без усвідомлення яких належний розвиток суспільства стане неможливим. У системі цих вимог перед нами постає побудована належним чином правова система як основа чіткого правового регулювання суспільних відносин, основним елементом якого виступають правовідносини. У цьому контексті важливого значення набуває дослідження особливостей генези правових відносин та їх складу.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є висвітлення особливостей генези складу правових відносин. З урахуванням визначеної мети було поставлено такі завдання: 1) визначити місце процесуальних повноважень у процесуальному праві; 2) визначити особливості правозобов'язувального характеру повноважень посадових осіб.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Проблема правових відносин була і залишається предметом наукових доробок теоретиків права. Зокрема, В. Савенко (2015), Д. Артемчук (2013) дослідили особливості впливу правовідносин на суспільні відносини в державі. О. Куракін (2013)

комплексно проаналізував систему підходів дослідників стосовно видового розмаїття правових відносин та окреслив їх місце в системі нормативного регулювання. О. Мельник (2013) здійснив класифікацію правових відносин, які торкаються проблематики реалізації судової влади. Є. Романюк (2013) у розрізі дослідження нормативності звернув увагу на правовідносини, які набувають ознак нормативності.

Торкаючись галузевих дисциплін, варто зазначити, що питання правовідносин прямо чи побіжно також розглядалися деякими науковцями. Так, М. Смолярова (2021) розкрила сутність стимуляційних правовідносин, виокремивши їх основні ознаки і здійснивши їх загальну характеристику. Дослідженням стимулювання у правовій сфері свої доробки присвятив В. Лазарев (2019; 2020). І. Ткаченко (2020) присвятила увагу визначенню сутності адміністративних правовідносин, виокремивши їх основні ознаки. Окремо вона дослідила підходи, які притаманні цьому явищу в сучасній політико-правовій практиці. Однак, досліджуючи юридичну термінологію, слід зважати на її загальні тенденції (Лазарев, 2021; Лазарев, 2022). В. Бірюков (2013) дослідив сутність правових відносин і окреслив місце корпоративних правовідносин у системі приватного права. С. Вишневецька (2013), визначаючи сутність правових відносин, акцентувала свою увагу на визначенні природи трудових правовідносин. О. Орловський (2013) зосередив увагу на визначенні сутності пенсійних правовідносин.

Однак, досліджуючи значну кількість наукових доробок, присвячених правовідносинам, слід відмітити, що питання генези складу правовідносин залишилося поза увагою дослідників, що є значним недоліком вивчення означеної проблематики.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічним підґрунтям роботи виступили сукупність прийомів і методів наукового пізнання. Інформаційний метод дав змогу забезпечити швидке й ефективне отримання інформації з різних джерел щодо обраної проблематики. Метод морфологічного аналізу дозволив забезпечити поділ обраної проблематики на складові частини, кожна з яких має декілька альтернативних рішень, а результат є сукупністю всіх можливих варіантів вирішень. Метод абстрагування сприяв виокремленню конкретних ознак явища. Герменевтичний метод дозволив проникнути в сутність правових відносин на основі з'ясування їх місця в системі юриспруденції. Метод порівняння став у нагоді в отриманні нової інформації не лише про властивості правових відносин, а й про загальну тенденцію їх функціонування та розвитку. Емпіричний аналіз дозволив ознайомитися із системою підходів до використання правових відносин у системі юриспруденції.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Накопичений у вітчизняній та зарубіжній теорії права досвід дослідження правових відносин свідчить про значні досягнення із зазначеної проблематики. Правові відносини як феномен і вчення про них посідають одне із центральних місць у системі правових категорій та понять і концепцій права. Теорія правових відносин, що виступає у вигляді широкого і різноманітного масиву знань та уявлень, звичайно може бути прийнята як основне джерело, що живить сам процес подальшого розвитку й удосконалення їх сутності, визначення та складу. У результаті наукових пошуків з'явилася ціла низка дефініцій такого явища, як правові відносини. Вважаємо недоцільним їх перелічувати, тому що вони досить повно у всьому розмаїтті увійшли до текстів багатьох наукових статей, підручників та інших навчальних матеріалів.

Однак наведене стосується матеріальних правових відносин, формування більш-менш визначеного поняття їх сутності і складу проходило дуже непростий і навіть тернистий шлях. Доречно згадати, що А. Гетьман (1994, с. 73) стосовно екологічних процесуальних відносин писав, що рух на шляху узагальнення вже накопичених дефініцій не завжди приводить до бажаної мети і повинен бути допов-

нений розробками, що проводяться нетрадиційно процесуальними галузями права. Коли йдеться про дослідження еколого-процесуального суспільного відношення, не можна випускати з поля зору загальнометодологічне положення, відповідно до якого його аналіз виправданий, якщо в ньому висвітлюються основні ознаки.

У загальній теорії права та галузевих науках виокремлювали дві категорії соціальних зв'язків, а саме організовані та організаційні суспільні відносини. Перші завжди виникають стосовно досягнення певних цілей, другі – для нормалізації процесів, що організовуються. В. Вишковська (2014), розглядаючи способи та організаційні форми правового регулювання, наголосила, що при дослідженні предмета правового регулювання слід враховувати наукові висновки щодо характеру суспільних відносин, які виникають на різних рівнях соціального управління. Це стосується організованих та організаційних відносин, які як об'єкт правового впливу являють собою предмет регулювання різного порядку. Їх співвідношення виявляється в тому, що перші (організовані) відносини являють собою ніби нижній, визначальний пласт соціальних зв'язків, над якими складаються другі (організаційні) відносини як похідні, допоміжні.

Проблема організаційних відносин цікавила багатьох дослідників, насамперед представників адміністративного права. Організаційний характер таких відносин вбачали в тому, що вони виникають у процесі організації самих органів державного управління, у процесі організації їх діяльності, а також у сфері взаємодії органів державного управління з громадянами та суспільними організаціями.

Узагальнюючи досягнуті доробки в різних галузях права, у подальшому було досягнуто повної узгодженості щодо цих соціальних зв'язків: перші, тобто організовані, було віднесено до матеріальних, а другі, організаційні, – до процесуальних. Визначення, риси та склад матеріальних правових відносин майже традиційно визнаються як суспільні відносини, врегульовані правом, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, і до їх складу входять: об'єкт правовідношення, тобто матеріальне або нематеріальне благо, заради якого суб'єкти вступають у правовідношення; суб'єкти – його учасники, які є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків; юридичний зміст правовідношення – суб'єктивні права та юридичні обов'язки його суб'єктів; інколи юридичний факт – життєва обставина, з наявністю або відсутністю якої

пов'язують виникнення, зміну та припинення правовідношення (Петришин та ін., 2015, с. 233).

Хоча навіть таке найбільш поширене визначення має вади, які стосуються елементів його складу. Так, деякі вчені суб'єкт із владними повноваженнями виокремлюють у переліку суб'єктів правовідносин, але більшість обмежується тільки виокремленням органів держави, поглинаючи в їх складі посадовців. Але, наприклад, заслуговує на підтримку думка дослідників, що посадові особи і представники влади, службовці, які мають особливий статус, визначений законом, віднесені до спеціальних індивідуальних суб'єктів (Калужний та ін., 2005, с. 109).

Водночас виникають питання щодо складу правових відносин. Вже зазначалося, що традиційно до змісту правовідносин відносять тільки суб'єктивні права та юридичні обов'язки його учасників. Це виправдано відносно правовідносин із диспозитивним режимом правового регулювання, які виникають на основі рівності сторін (цивільні, трудові тощо), де правам одних учасників кореспондують відповідні обов'язки інших, які водночас можуть володіти і правами. У правовідносинах, де однією зі сторін виступає посадова особа або орган держави, спостерігається інша комбінація елементів змісту, де владним повноваженням судді кореспондують процесуальні права підсудного або його юридична відповідальність; повноваженням органу дізнання – обов'язки підозрюваного тощо. Тому до переліку елементів змісту правових відносин логічно додати повноваження та юридичну відповідальність.

Значною мірою наведене стосується процесуальних правових відносин, коли уявлення про їх сутність, склад, визначення та співвідношення з матеріальними викликало численні, а інколи бурхливі суперечки і дискусії. Не будемо згадувати опір численних представників традиційних процесуальних галузей права (кримінально-процесуального та цивільно-процесуального), у свій час про це багато писалося, але вже у далекі 70-ті роки ХХ ст. П. Недбайло і В. Горшенев (1985) доводили універсальність процесуальних норм, коли наголошували, що оскільки процесуальне право викликається до життя необхідністю реалізації норм матеріального права у визначеній процесуальній формі, можна сказати, що процесуальне право похідне від матеріального і пов'язане з ним через таку проміжну ланку, як правозастосовний процес уповноважених на те суб'єктів. Ця діяльність і обумовлює необхідність існування норм процесуального пра-

ва, призначених регулювати специфічні, організаційні відносини, що виникають у процесі здійснення цієї діяльності. Зазначена діяльність відбувається в таких зв'язках, у яких мають місце владні повноваження в однієї зі сторін стосовно другої. Загальне призначення владних повноважень виявляється в тому, щоб сприяти найбільш ефективному задоволенню різноманітних інтересів громадян, їх колективів і суспільства в цілому. Саме вимога відповідної організованості й упорядкування правозастосовної діяльності слугує безпосереднім фактором, що викликає необхідність у процесуальних нормах (Перунова, Леонтьєва, 2020). Повною мірою це стосується і процесуальних правовідносин.

Послідовно наведені думки знайшли втілення у працях науковців, що були задіяні в розробці комплексно-цільової програми «Основні принципи і способи підвищення якості і ефективності юридичного процесу як комплексної системи». У результаті спільних зусиль послідовних багаторічних досліджень наукова спільнота констатувала, що погляди на широке розуміння юридичного процесу втілилися в загальноновизнану теорію юридичного процесу (Цвік та ін., 2009; Оборотов, 2011; Бандурка та ін., 2018). Про це також свідчить і відповідна стаття у Великій українській юридичній енциклопедії (Погрібний, 2017).

Невеликий екскурс щодо генези правовідносин, особливо процесуальних, дозволяє нам глибше дослідити їх склад. Процесуальні правовідносини є вихідним, визначальним елементом у складі процесуального провадження. Процесуальне провадження визначається як головний елемент юридичного процесу, що являє собою системне утворення, комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених процесуальних дій, які: а) є певною сукупністю процесуальних правовідносин, що відрізняються предметною характеристикою і зв'язаністю з відповідними матеріальними правовідносинами; б) зумовлюють необхідність установаження, доказування, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних юридичної справи, що розглядається; в) обумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення результатів у відповідних актах і документах (Горшенев и др., 1985).

Як правило, в поглядах більшості науковців, які досліджували процесуальні правовідносини, містяться висновки про їх зміст, структуру, функції, ґрунтовно висвітлюються характеристики суб'єктів тощо. Перш за все це стосується особливостей лише галузевих процесуальних відносин. Найбільшою вадодою подібних

досліджень є те, що з'ясування змісту і структури, природи та функцій процесуальних правовідносин проводилося за аналогією з моделлю матеріально-правових відносин. У методологічному плані відправним моментом для більш правильного з'ясування проблем природи, змісту і призначення процесуальних правовідносин можуть слугувати висновки юридичної науки про так звані організаційні відносини як специфічні рівні у предметі правового регулювання. Ми вже згадували вище про організаційні та організовані відносини, викладені міркування можна застосувати до пояснення природи процесуальних правовідносин. Саме тому, що процесуальні правовідносини є похідними від матеріальних правовідносин, допоміжними щодо останніх, виникають тільки заради «чужого» інтересу і завжди побудовані за принципом субординації, вони мають свою специфіку за цілою низкою обставин, а за природою, змістом і складом значно відрізняються від матеріальних правових відносин. Відтак будь-які процесуальні відносини виникають щодо і у зв'язку з матеріальними правовідносинами, в цілому їх похідність від останніх прослідковується не прямо, а через певну діяльність уповноважених суб'єктів.

Отже, наведене дозволяє констатувати, що процесуальні правовідносини, які обґрунтовують динаміку матеріальних правовідносин, похідні від останніх, несуть щодо них підлеглий, службовий характер, виконують роль свого роду процесуальної «надбудови» над матеріально-правовим «базисом».

Ще один досить важливий момент: більшість учених розглядає саме структуру правовідношення, а не його складу. Уявляється, що зазначене питання доцільно все ж вирішувати з позицій складу правовідношення (процесуального правовідношення), а не структури. Тим більше, що поняття структури вужче, ніж поняття форми, і висвітлює тільки один аспект форми – внутрішній зміст, закон взаємозв'язку його компонентів, до того ж зміст не будь-якого предмета, а тільки цілісної системи (Погрібний, 2017). Тобто, визнаючи процесуальне правовідношення цілісною системою, можна говорити про його склад в цілому і у структурі найбільш вагомих компонентів його складу, зокрема структурі змісту. Останній необхідно розглядати в межах складу правовідношення як компонент, що має власну структуру не в пересічному значенні, а на рівні підсистеми в межах цілісної системи. Крім змісту, складом процесуального правовідношення охоплюються суб'єкти, об'єкти, а також юридичні факти.

Суб'єкти процесуальних правовідносин несуть у собі навантаження визначального компоненту. Вони виконують функцію генератора всієї фактичної та юридичної «тканини», специфічних соціальних зв'язків щодо створення атмосфери, що сприятиме реалізації конкретної норми матеріального права з метою досягнення об'єктивної істини та винесення рішення у справі. Особливості суб'єктів процесуальних правовідносин вбачаються в такому. Насамперед для процесуальних правовідносин характерні різноманітність і множинність складу суб'єктів, які, з одного боку, поділяються на групу безпосередньо зацікавлених у результатах юридичного процесу, тобто тих, захисту чиїх інтересів, реалізації суб'єктивних прав або повноважень, виконання юридичних обов'язків або перетерпюванню юридичної відповідальності сприяє увесь арсенал процесуальних способів, засобів та прийомів, а з іншого, – на групу лідируючих суб'єктів, виконуючих свої функції в «чужому» інтересі, в цілях справи, що розглядається. До першої групи, наприклад, належать позивач і відповідач у цивільному та господарському процесах, до другої – суд, прокурор, інші посадові особи. Зацікавлені суб'єкти, стаючи учасниками процесуальних правовідносин, не перестають бути такими у відповідних матеріальних правовідносинах. Наприклад, позивач і відповідач у цивільному процесі залежно від характеру спору виступають також сторонами матеріального правовідношення як замовник і підрядник.

Суб'єкти процесуальних правовідносин близькі за своєю природою до суб'єктів вертикальних адміністративних відносин, у межах яких одна сторона виступає носієм функцій управління та відповідних владних повноважень, а друга відчуває керуючий вплив першої. Тим більше, що зазначені суб'єкти за певних обставин можуть водночас бути суб'єктами процесуальних правовідносин. Отже, державно-владні засади у процесуальному правовідношенні передбачають наявність обов'язкового, спеціального (лідируючого) суб'єкта. Однак, незважаючи на владний характер процесуальних відносин, їх суб'єкти пов'язані між собою корелятивними зв'язками. Суб'єктивному процесуальному праву відповідає процесуальний обов'язок, процесуальному повноваженню – процесуальний обов'язок або юридична відповідальність тощо. Щоб специфічний соціальний зв'язок такого типу не виявився лише можливістю, передбаченою нормами процесуального характеру, суб'єкти процесуальних правовідносин повинні бути носіями правосуб'єктності.

Процесуальна правосуб'єктність похідна від загальної правосуб'єктності так само, як процесуальні правовідносини похідні від матеріальних. Тому не можна погодитися з тими науковцями, які стверджують, що можна бути суб'єктом процесу, не будучи суб'єктом конкретного процесуального правовідношення. Зміст загальної правосуб'єктності в цілому подібний до відносно різних суб'єктів. На відміну від цього, зміст правосуб'єктності у процесуальних правовідносинах відрізняється залежно від різновиду юридичного процесу та реалізованих у ньому функцій. Якщо процесуальна правосуб'єктність правотворчих органів виявляється перш за все в тому, що їх основні функції полягають у створенні, зміні чи скасуванні самих норм права, то правосуб'єктність правозастосовників (органів управління, місцевого самоврядування, правосуддя тощо) – у можливості вирішувати конкретні юридичні справи і на основі норм права виносити законні та обґрунтовані рішення.

Громадяни, за загальним правилом, можуть бути учасниками практично будь-якого виду процесуальних правовідносин як носії суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Однак невірним було б відривати від правового стану громадянина у конкретному правовідношенні можливість примусово перетерпіти позбавлення благ, які знаходяться або знаходилися в розпорядженні винної чи зобов'язаної особи, тобто юридичну відповідальність.

Особливий правовий статус мають так звані лідируючі суб'єкти, які діють в «чужому» інтересі і яким можна відвести роль генеруючого субстрату в суб'єктному складі процесуальних відносин. Інакше кажучи, це суб'єкти, що здійснюють притаманні їм процесуальні функції в межах своєї компетенції. Остання ж полягає у визначенні чітко окресленої сфери суспільних відносин, у межах якої діє відповідний орган держави, місцевого самоврядування або посадова особа. Зокрема, в компетенції особливо важливим виступає такий компонент, як предмет відання названих вище владних суб'єктів.

Питання про зміст процесуальних правовідносин має не тільки теоретичне, але й велике практичне значення. Насамперед це обумовлено тим, що від того, наскільки точно і повно буде встановлений зміст процесуальних правовідносин і характер процесуальних обов'язків, процесуальних повноважень, вид і ступінь юридичної відповідальності, залежить досягнення результатів юридичної справи, уточнення правового стану учасників матері-

альних правовідносин і відповідно справедливе законне рішення. За великим рахунком це забезпечує ефективність юридичного процесу в цілому.

Вихідними засадами в розкритті специфіки змісту процесуальних правовідносин, встановленні характеру зв'язків між його елементами є, з одного боку, висновки загальної теорії права про компоненти змісту правових відносин, а з іншого, – принципів характеристики суб'єктів процесуальних правовідносин, що виступають безпосередніми носіями, «власниками» цього змісту. Як уже зазначалося, суб'єкти процесуальних правовідносин чітко поділяються на лідируючих та безпосередньо зацікавлених. Отже, кожна із цих груп наділена конкретним процесуальним статусом, а їх модифікації мають різне співвідношення та взаємодію. Крім того, зміст процесуальних правовідносин характеризується динамічністю і поступовим розвитком, тому що сам процес вирішення будь-якої юридичної справи завжди починається з якихось первинних фактичних даних та обставин і пов'язаний з їх поступовим наповненням, має на меті здобути якомога більш повні достовірні відомості щодо справи, яка розглядається. Це означає, що обсяг прав, обов'язків, повноважень і відповідальності учасників процесуальних правовідносин, як правило, не буває стабільним і певною мірою змінюється протягом всього процесуального провадження. Наприклад, обсяг і характер повноважень учасників процесу в позовному провадженні змінюється залежно від того, як досліджуються докази, що надають сторони для обґрунтування своїх претензій.

Уявляється, що при розкритті змісту процесуального правовідношення слід розглядати специфічний соціальний зв'язок, що характеризується наявністю в його учасників суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, повноважень та юридичної відповідальності, що кореспондують один одному в різних варіаціях. Акцентувати увагу слід саме на тому, що зміст правовідносин найбільш контрастно виявляється не стільки в наявності в його суб'єктів правомочностей, юридичних обов'язків, повноважень або здатності нести юридичну відповідальність, скільки в тому, що ці компоненти в конкретних правовідносинах органічно пов'язані між собою, завжди кореспондують один одному, а сам специфічний соціальний обов'язок виступає як корелятивний.

Розглядаючи процесуальне суб'єктивне право на рівні компонента змісту процесуального правовідношення, можна обмежитися певною мірою традиційним підходом до його

визначення як виду і ступеня можливої поведінки правомочного суб'єкта правовідносин, що втілюється в таких правомочностях: права на позитивні дії, тобто можливості визначити свою поведінку; право вимоги, тобто можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи; право домагання, тобто можливість звернутися за допомогою до уповноваженого суб'єкта, коли зобов'язана сторона не виконує своїх обов'язків на користь уповноваженої особи або коли без втручання суб'єкта з владними повноваженнями не може бути реалізоване суб'єктивне право (Бандурка та ін., 2018).

Юридичний обов'язок як невід'ємний елемент змісту правовідношення, як вид і ступінь належної поведінки конкретно визначених осіб, яка кореспондується правомочностям контрагентів у процесуальних правовідносинах, підкріплюється відповідними законодавчими приписами. Наприклад, у господарському процесі згідно зі ст. 147 ГПК України за рішенням суду у формі судового наказу на основі заяви особи, якій належить право вимоги, суд повинен стягнути з боржника грошову заборгованість за договором, укладеним у письмовій формі (зокрема, електронній), якщо сума вимоги не перевищує ста прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ст. 148 ГПК України). Водночас згідно зі ст. 157 ГПК України боржник має право протягом п'ятнадцяти днів із дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів подати заяву про його скасування до суду, який його видав¹. У Кодексі адміністративного судочинства України в п. 4 ст. 196 передбачено, що головуючий у судовому засіданні вживає необхідних заходів щодо забезпечення в судовому засіданні належного порядку. Учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду².

¹ Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 15.08.2022).

² Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 15.08.2022).

На особливу увагу заслуговує зміст процесуальних правовідносин, коли контрагентами виступають провідний суб'єкт і пересічний учасник (позивач, відповідач, свідок). У цьому випадку доцільно виокремити, з одного боку, владні повноваження лідируючого суб'єкта процесу, а з іншого, – кореспондуючі їм процесуальні права й обов'язки так званих пересічних учасників процесу.

ВИСНОВКИ. Процесуальні повноваження в «чистому» вигляді не можна віднести ні до процесуальних прав, ні до процесуальних обов'язків. За своїм призначенням це в певному сенсі продукт синтезу прав і обов'язків. Насамперед – це компонент компетенції відповідного державного органу або посадової особи. Вони, володіючи процесуальними повноваженнями, не тільки процесуально управомочені, але й зобов'язані до виконання передбачених процесуальним законом дій. Так, у наведеному вище прикладі з адміністративного судочинства (ст. 196 КАС України) головуючий у судовому засіданні не тільки зобов'язаний забезпечити додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, а й має право на це, спираючись на закон та свій спеціальний статус. Працівники Національної поліції, наприклад, відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію»³ зобов'язані та мають право вживати заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, інших публічних місцях. Зазначений припис знаходиться у розділі «Повноваження поліції», що говорить само за себе.

Приєднуючись в цілому до слів П. О. Недбайла (1985) про те, що правозобов'язувальний характер повноважень виявляється в певних для посадових осіб межах, їх правах відносно інших осіб та органів і водночас покладання на них зобов'язань використовувати надані їм права для досягнення поставлених цілей, слід враховувати поєднання процесуальних прав і обов'язків у межах процесуальних повноважень, їх різноманітні композиції в конкретних правовідносинах з урахуванням динамічності й багатосуб'єктності останніх.

³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 15.08.2022).

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Артемчук Д. О. Правові відносини в сфері законодавчої влади: парламентарний та кабінетний контексти // Правові відносини: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. за матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 листоп. 2013 р.) / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Рада молодих вчених ; за заг. ред. В. П. Нагребельного. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 45–48.
2. Бірюков В. І. Місце корпоративних правовідносин в системі приватного права // Правові відносини: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. за матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 листоп. 2013 р.) / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Рада молодих вчених ; за заг. ред. В. П. Нагребельного. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 53–56.
3. Вишновецька С. В. Концептуальні підходи до розуміння поняття трудових правовідносин // Правові відносини: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. за матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 листоп. 2013 р.) / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Рада молодих вчених ; за заг. ред. В. П. Нагребельного. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 63–66.
4. Вышковская В. Формы и приемы реализации правозащитной функции современного государства в условиях глобализации. *Jurnalul Juridic National: Teorie și Practică*. 2014. № 5 (9). С. 5–9.
5. Гетьман А. П. Процессуальные нормы и отношения в экологическом праве. Харьков : Основа, 1994. 136 с.
6. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
7. Калюжний Р. А., Тимченко С. М., Пархоменко Н. М., Легуша С. М. Теорія держави і права. Київ : Паливода, 2005. 296 с.
8. Куракін О. М. Категорія правовідносини в системі нормативного регулювання. *Право і суспільство*. 2013. № 2. С. 8–15.
9. Лазарев В. В. Концептуалізація юридичної термінології: необхідність прозорого термінологічного підходу. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 73–80. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.08>.
10. Лазарев В. В. Основні риси природи стимулу у праві // Сучасна європейська поліцейська та можливість її використання в діяльності Національної поліції України : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 квіт. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 154–156.
11. Лазарев В. В. Поняття «юридична мова»: сучасні наукові інтерпретації. *Нове українське право*. 2021. № 3. С. 194–197. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.28>.
12. Лазарев В. В. Сутність негативного стимулювання у праві. *ScienceRise: Juridical Science*. 2020. № 3 (13). С. 10–13. DOI: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.213441>.
13. Лазарев В. В., Невзоров І. Л. Роль функцій правового стимулювання у сучасній державі // Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 30–31 жовт. 2020 р.) / МОН України ; Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2020. С. 20–22.
14. Мельник О. Г. Проблеми класифікації правових відносин у сфері реалізації судової влади. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 67–75.
15. Оборотов Ю. М. Общетеоретическая юриспруденция. Одесса : Феникс, 2011. 436 с.
16. Орловський О. Я. Основні підходи до сучасного розуміння сутності пенсійних правовідносин // Правові відносини: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. за матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 листоп. 2013 р.) / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Рада молодих вчених ; за заг. ред. В. П. Нагребельного. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 146–149.
17. Перунова О. М., Леонтєва Л. В. Поняття, значення та складники процесуальної форми цивільного судочинства // Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union : monograph / В. Judit, В. Timea, Н. Csenge et al. Riga : Baltija Publishing, 2020. Pp. 868–887.
18. Погрібний І. М. Юридичний процес // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. правових наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. Т. 3: Загальна теорія права. С. 915–920.
19. Романюк Є. О. Правова нормативність та правовідносини як її носії // Правові відносини: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. за матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 листоп. 2013 р.) / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Рада молодих вчених ; за заг. ред. В. П. Нагребельного. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 169–173.
20. Савенко В. Правовідносини як форма відображення юридичної природи суспільних відносин в державі. *European Political and Law Discourse*. 2015. Vol. 2, Iss. 2. Pp. 148–152.
21. Смолярова М. Л. Правові стимули та стимуляційні правовідносини в трудовому праві. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2021. № 1 (2). С. 84–87. DOI: <https://doi.org/10.32342/2709-6408-2021-1-2-11>.

22. Теорія юридического процесу / В. М. Горшенев, В. Г. Крупин, Ю. І. Мельников і др. ; под общ. ред. В. М. Горшенева. Харків : Вища шк., 1985. 192 с.
23. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.
24. Теорія держави і права : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків, 2018. 416 с.
25. Теорія держави та права України : підручник / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О. М. Головка та ін. Харків : Майдан, 2018. 436 с.
26. Ткаченко І. Поняття, зміст та структура правовідносин у сфері соціального захисту громадян. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3–4. С. 62–69. DOI: <https://doi.org/10.33287/11216>.
27. Lazariiev V. Importance of legal language for the stability of legislation. *Polish Interdisciplinary Scientific Review*. 2021. № 1 (1). Pp. 84–90.

Надійшла до редакції: 18.08.2022

Прийнята до опублікування: 08.09.2022

REFERENCES

1. Artemchuk, D. O. (2013, November 15). *Legal relations in the sphere of legislative power: parliamentary and cabinet contexts* [Conference presentation abstract]. IV International Scientific and Practical Conference “Legal relations: problems of theory and practice”, Kyiv, Ukraine.
2. Bandurka, O. M., Burdin, M. Yu., Holovko, O. M. et al. (2018). *Theory of state and law*. Mайдан.
3. Bandurka, O. M., Holovko, O. M., Perederii, O. S. et al. (2018). *Theory of state and law* (O. M. Bandurka, Ed.). Kharkiv National University of Internal Affairs.
4. Biriukov, V. I. (2013, November 15). *Place of corporate legal relations in the system of private law* [Conference presentation abstract]. IV International Scientific and Practical Conference “Legal relations: problems of theory and practice”, Kyiv, Ukraine.
5. Getman, A. P. (1994). *Procedural rules and relations in environmental law*. Basis.
6. Gorshenev, V. M., Krupin, V. G., Melnikov, Yu. I. et al. (1985). *Theory of legal process* (V. M. Gorshenev, Ed.). High school.
7. Kaliuzhnyi, R. A., Tymchenko, S. M., Parkhomenko, N. M., Lehusa, S. M. (2005). *Theory of state and law*. Palyvoda.
8. Kurakin, O. M. (2013). Category of legal relations in the system of normative regulation. *Law and Society*, 2, 8-15.
9. Lazariiev, V. (2021). Importance of legal language for the stability of legislation. *Polish interdisciplinary scientific review*, 1(1), 84-90.
10. Lazariiev, V. V. (2019, April 11). *The main features of the nature of the incentive in law* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference “Modern European policing and possibilities of its use in the activities of the National Police of Ukraine”, Kharkiv, Ukraine.
11. Lazariiev, V. V. (2020). The essence of negative incentives in law. *ScienceRise: Juridical Science*, 3(13), 10-13. <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.213441>.
12. Lazariiev, V. V. (2021). The concept of “legal language”: modern scientific interpretations. *New Ukrainian Law*, 3, 194-197. <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.28>.
13. Lazariiev, V. V. (2022). Conceptualization of legal terminology: the need for a transparent terminological approach, *Law and Safety*, 1(84), 73-80. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.08>.
14. Lazariiev, V. V., & Nevzorov, I. L. (2020, October 30-31). *The role of legal incentive functions in the modern state* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference “Topical issues of statehood and legal system development in modern Ukraine”, Zaporizhzhia, Ukraine.
15. Melnyk, O. H. (2013). Problems of classification of legal relations in the sphere of realization of judicial power. *University Scientific Notes*, 3(47), 67-75.
16. Oborotov, Yu. M. (2011). *General theoretical jurisprudence*. Phoenix.
17. Orlovskiy, O. Ya. (2013, November 15). *Basic approaches to the modern understanding of the essence of pension legal relations* [Conference presentation abstract]. IV International Scientific and Practical Conference “Legal relations: problems of theory and practice”, Kyiv, Ukraine.
18. Perunova, O. M., & Leontieva, L. V. (2020). The concept, meaning and components of the procedural form of civil proceedings. In B. Judit, B. Timea, H. Csenge et al., *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union* (pp. 868-887). Baltija Publishing.
19. Petryshyn, O. V., Pohrebniak, S. P., Smorodynskiy, V. S. et al. (2015). *Theory of state and law* (O. V. Petryshyn, Ed.). Right.

20. Pohribnyi, I. M. (2017). Legal process. In O. V. Petryshyn et al., *The Great Ukrainian Legal Encyclopedia* (Vol. 3) (pp. 915-920). Right.
21. Romaniuk, Ye. O. (2013, November 15). *Legal normativity and legal relations as its carriers* [Conference presentation abstract]. IV International Scientific and Practical Conference “Legal relations: problems of theory and practice”, Kyiv, Ukraine.
22. Savenko, V. (2015). Legal relations as a form of reflection of the legal nature of social relations in the state. *European Political and Law Discourse*, 2(1), 148-152.
23. Smoliarova, M. L. (2021). Legal incentives and incentive legal relations in labor law. *Bulletin of the Alfred Nobel University. Series “Law”*, 1(2), 84-87. <https://doi.org/10.32342/2709-6408-2021-1-2-11>.
24. Tkachenko, I. (2020). The concept, content and structure of legal relations in the field of social protection of citizens. *Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*, 3-4, 62-64. <https://doi.org/10.33287/11216>.
25. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. et al. (2009). *General theory of state and law* (M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, Ed.). Right.
26. Vyshkovskaya, V. (2014). Forms and techniques for realising the human rights function of the modern state in the context of globalisation. *Jurnalul Juridic National: Teorie și Practică*, 5, 5-9.
27. Vyshnovetska, S. V. (2013, November 15). *Conceptual approaches to understanding the concept of labor relations* [Conference presentation abstract]. IV International Scientific and Practical Conference “Legal relations: problems of theory and practice”, Kyiv, Ukraine.

Received the editorial office: 18 August 2022

Accepted for publication: 8 September 2022

ИГОРЬ МИТРОФАНОВИЧ ПОГРЕБНОЙ,

кандидат юридических наук, доцент,
Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра фундаментальных и юридических дисциплин;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1291-9837>,
e-mail: pogribnyyigor@gmail.com

ГЕНЕЗИС СОСТАВА ЮРИДИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Статья посвящена исследованию особенностей генезиса состава правовых отношений. Отмечено, что теория правовых отношений, выступающая в виде широкого и разнообразного массива знаний и представлений, обычно может быть принята в качестве основного источника, питающего сам процесс дальнейшего развития и совершенствования их сущности, определения и состава. Процессуальные полномочия в «чистом» виде нельзя отнести ни к процессуальным правам, ни к процессуальным обязанностям. По своему назначению это в определенном смысле продукт синтеза прав и обязанностей. Это компонент компетенции соответствующего государственного органа или должностного лица. Они, обладая процессуальными полномочиями, не только процессуально управомочены, но и обязаны к выполнению предусмотренных процессуальным законом действий.

Ключевые слова: право, правовые отношения, правосубъектность, процессуальные производства, законодательство, государственные органы.

ІГОР МІТРОФАНОВИЧ ПОГРІБНИЙ,

Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs
Department of Basic and Legal Disciplines

GENESIS OF THE STRUCTURE OF LEGAL RELATIONS

It is noted that the theory of legal relations appears in the form of a wide and diverse array of knowledge and ideas, of course, it can be accepted as the main source that feeds the very process of further development and improvement of their essence, definition and composition. It is emphasized that two categories of social relations were distinguished in the general theory of law and branch sciences: “organized” and “organizational” social relations. The first always arise to achieve certain goals, the second to normalize the processes “being organized”.

Procedural legal relations take the place of the initial, determining element in the composition of procedural proceedings. In turn, procedural proceedings are defined as the main element of the legal process, which is a systemic formation, a complex of interrelated and mutually conditioned procedural actions. Procedural legal relations, which justify the dynamics of material

legal relations, in turn, are derived from the latter, have a subordinate, official character in relation to them, perform the role of a kind of procedural “superstructure” over the material-legal “base”.

The peculiarities of the subjects of procedural legal relations can be seen in the following. First of all, procedural legal relations are characterized by the diversity and multiplicity of the composition of subjects, which are divided into, on the one hand, a group directly interested in the results of the legal process, that is, those whose interests are protected, the realization of subjective rights or powers, the fulfillment of legal obligations the whole arsenal of procedural methods, means and techniques helps to avoid or endure legal responsibility, and on the other hand, a group of leading subjects who perform their functions in “other people’s” interests, for the purposes of the case under consideration.

Procedural powers in their “pure” form cannot be classified as either procedural rights or procedural duties. According to its purpose, it is, in a certain sense, a product of the synthesis of rights and obligations. First of all, this is a component of the competence of the relevant state body or official. Possessing procedural powers, they are not only procedurally authorized, but also obliged to perform actions provided for by the procedural law.

The legally binding nature of powers is expressed in certain limits of their rights in relation to other persons and bodies and at the same time entrusting them with the obligation to use the rights granted to them to achieve their goals. It is necessary to take into account the combination of procedural rights and obligations within the limits of procedural powers, their various compositions in specific legal relations, taking into account the dynamism and multi-subjectivity of the latter.

Key words: *law, legal relations, legal personality, procedural proceedings, legislation, state bodies.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Погрібний І. М. Генеза складу правових відносин. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 160–169. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.14>.

Citation (APA): Pohribnyi, I. M. (2022). Genesis of the structure of legal relations. *Law and Safety*, 3(86), 160–169. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.14>.